

УДК 347.235

Карина Гуца,

здобувач

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ВПЛИВ ДЕКРЕТУ ПРО ЗЕМЛЮ 1917 РОКУ НА СУЧАСНІ ЗЕМЕЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ: МІФ ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ?

У статті здійснено спробу доведення наявності впливу положень Декрету про землю від 9 листопада 1917 року на праворозуміння учасників сучасних земельних правовідносин в Україні та процеси формування чинного законодавства.

Ключові слова: земельне законодавство, декрет, конфіскація, примусове відчуження, право приватної власності, земельна ділянка.

Постановка проблеми. На сучасному етапі становлення української незалежної держави земельна реформа продовжує бути актуальним питанням, адже її здійснення досі не є завершеним. Важливим складником реалізації земельної реформи є внесення змін до законодавства, що регулює земельні правовідносини.

З огляду на це, вивчення історичного досвіду розвитку законодавства про землю становить не тільки науковий, але й практичний інтерес.

Метою статті є доведення наявності впливу положень Декрету про землю від 9 листопада 1917 року на праворозуміння учасників сучасних земельних правовідносин та процеси формування чинного законодавства.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженням питання становлення та зміни земельного законодавства на початку минулого століття займалися такі українські науковці, як О. Бевз [1], у галузі законодавства про землі історико-культурного призначення, О.В. Герасименко [2], А.П. Гетьман [3], І.М. Заріцька [4], Ю. Петлюк [5], В.П. Печуляк – у галузі лісового господарства [6], А.О. Попова – у сфері правової охорони земель від забруднення [7], В.Ю. Стащенко [8], О.І. Хомич – у сфері розвитку права приватної власності на землю [9].

Виклад основного матеріалу. На думку національних дослідників, наприклад М.В. Чубата, одним із найбільш суперечливих та драматичних періодів українського державотворення у ХХ столітті є революційна доба 1917 – 1921 років [10, с. 47]. Саме у

1917 році ухвалено Декрет про землю радянських робітників та селянських депутатів, а згідно з Постановою Всеукраїнського революційного комітету від 27 січня 1920 року його дію поширено й на українські землі [11].

Можна натрапити на припущення, що виникнення земельного права на теренах колишнього СРСР вчені-правознавці пов'язують з ухваленням названого вище Декрету про землю [3, с. 103]. Погоджуємося з поширеною в науковій літературі оцінкою початку ХХ століття як періоду глибоких перетворень в усіх сферах життя українського суспільства, які докорінно вплинули на його подальшу долю [2, с. 179].

Ухвалений Другим Всеросійським з'їздом Рад о другій годині ночі з 8 листопада (25 жовтня) на 9 листопада (26 жовтня) 1917 року Декрет про землю був невеликим за своїм обсягом та складався з п'яти пунктів. У четвертому пункті Декрету містився «Селянський наказ про землю», складений на основі 242 місцевих селянських наказів редакцією «Відомостей Всеросійської Ради Селянських Депутатів» [12].

Згідно з п.1 Декрету про землю поміщицька власність на землю негайно відмінялась без жодного викупу [12]. Тобто не було передбачено право на компенсацію для власників на землю, котрих визначали як поміщиків та позбавляли права володіти земельними ділянками.

Радянська влада вважала, що саме поміщики становлять основу експлуаторських класів, оскільки маєтне дворянство зосереджувало у своїх руках значні матеріальні цінності, а отже, і всю повноту влади в країні. Ліквідація експлуаторських класів була

одним із першочергових завдань радянської держави. За марксистсько-ленінським трактуванням, експлуататорами вважалися ті класи, які привласнювали собі чужу працю на основі володіння приватною власністю. Проте на практиці категорія «експлуататори» не мала чітких меж та охоплювала різні суспільні верстви населення [13, с. 29].

Отже, Декрет про землю, підготовлений В. Леніним, у своєму першому пункті закріплював на законодавчому рівні один із надважливих для ідеології марксизму-ленінізму пріоритетів про ліквідацію права приватної власності, у даному випадку саме права власності на землю.

Юридичний механізм реалізації положень Декрету щодо конфіскації майна поміщиків встановлювався нормативно-правовими актами.

Так, ухвалена 2 квітня 1921 року Інструкція Раднаркому УСРР «Про закріплення землі в трудове користування» юридично обґрунтувала порядок конфіскації поміщицького майна. Відповідно до Інструкції всі колишні поміщицькі, державні, монастирські та удільні землі, конфісковані радянською владою, переходять без викупу у користування всього трудового народу. Усі колишні нетрудові власники (поміщики) і нетрудові орендарі підлягали негайному виселенню з їхніх економій [14].

Поміщики намагались залишити за собою предмети домашнього вжитку, одяг, меблі, житлові приміщення тощо [13, с. 31]. Заборону на подібні дії поміщиків потрібно було закріпити на законодавчому рівні. Тому 11 вересня 1923 року ВУЦВК було видано Постанову «Про порядок вилучення земельних зайвин нетрудового користування у бувших дідичів і куркулів» [15].

Згідно з п.2. Декрету про землю поміщицькі маєтки, а також усі удільні, монастирські, церковні землі з усім їх мертвим та живим інвентарем, садибними спорудами та всім приладдям переходять у розпорядження волосних земельних комітетів та уїзних Рад селянських депутатів [12].

Дане положення пункту другого Декрету про землю знайшло свій розвиток та подальше закріплення в Інструкції Раднаркому УСРР «Про закріплення землі в трудове користування» від 2 квітня 1921 року. Інструкцією також закріплювався механізм реального позбавлення поміщиків права приватної власності на землю [14].

Відповідно до п.3 Декрету про землю 1917 року будь-яке псування конфіскованого майна, яке відтепер належить усьому народу, оголошувалося тяжким злочином, що карався революційним судом. Уїзні Ради селянських

депутатів уживали всіх необхідних заходів для дотримання найсуворішого порядку під час конфіскації поміщицьких маєтків, для визначення того, якого розміру маєтки та які саме підлягають конфіскації, для складання точного опису всього майна, що підлягає конфіскації, та для найсуворішої революційної охорони всього господарства, що переходить до народу на землі з усіма побудовами, знаряддями, худобою, запасами харчів та іншим. П.5 Декрету передбачав, що землі рядових селян та рядових козаків не конфіскуються [12].

Сам термін «конфіскація» походить від лат. confisco – «вилучаю у власність держави» [16, с. 44].

З огляду на чинне земельне законодавство, розуміємо, що держава через уповноважені органи не зможе сьогодні конфіскувати земельну ділянку чи її частину, а також майно, що на ній знаходиться, керуючись як причиною конфіскації приналежністю її власника або власників до певного соціального та економічного прошарку населення. Норма про конфіскацію земель поміщиків та інших представників «експлуаторських» класів на сьогодні є однозначно застарілою, та немає передумов чи пропозицій навіть до перегляду можливостей її повернення до чинного законодавства. Проте саме положення про конфіскацію земель міститься у Земельному кодексі, у ст. 148, відповідно до якої земельна ділянка може бути конфіскована виключно за рішенням суду, у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом [17].

П.5 ст. 41 Конституції України встановлює, що примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану. П.6. ст. 41 Основного закону держави закріплює положення про те, що конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом [18].

Як бачимо, норма чинного Земельного кодексу фактично повторює 41 статтю Конституції України у тій її частині, де говориться про конфіскацію майна.

Конфіскація земельної ділянки є примусовим способом припинення права власності на землю відповідно до ст. 143 Земельного кодексу [17].

На сьогодні конфіскація земельної ділянки є можливою як санкція за вчинений злочин або адміністративне правопорушен-

ня. За п.1 ст. 29 Кодексу України про адміністративні правопорушення конфіскація предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, полягає в примусовій безоплатній передачі цього предмета у власність держави за рішенням суду. Конфісковано може бути лише предмет, який є у приватній власності порушника, якщо інше не передбачено законами України (КУпАП) [19]. Відповідно до ст. 51 Кримінального кодексу України конфіскація майна є одним із видів покарання (КУ) [20]. Отже, земля є одним із видів майна, яке може бути конфіскованим в особи, визнаної винною у вчиненні злочину.

Найбільш «революційне» на час ухвалення Декрету про землю положення містилося у п.4, яким встановлювалося скасування права приватної власності на землю назавжди. Земля не могла бути ні продана, придбана, чи здана в оренду чи заставу, або ж відчужена будь-яким іншим способом. Уся земля: державна, удільна, кабінетська, монастирська, церковна, посесійна, майоратна, приватна, громадська та селянська й інша – підлягає безоплатному відчуженню та стає всенародним надбанням і переходить у користування всіма трудящими. Постраждали від «майнової революції» лише мають право на громадську підтримку на період, необхідний їм для пристосування до нових умов існування [12].

Також відповідно до п.4 право користування землею отримували всі громадяни (без винятку за статевою приналежністю) Російської держави, які мали бажання її обробляти за допомогою власної праці, своєї родини або ж у товаристві, і тільки допоки вони були в змозі її обробляти. Наймана праця не допускалась [12].

Незважаючи на те, що минув значний період часу, законодавство 1970-х років продовжувало спиратись на правову базу, вироблену ще у перші десятиріччя ХХ століття.

Так, Земельний кодекс Української РСР від 8 липня 1970 року починався положенням про те, що Велика Жовтнева соціалістична революція знищила напівкріпосницький земельний устрій царської Росії, який прирікав селянство на злидні і гальмував розвиток продуктивних сил країни. Декретом «Про землю» Другого Всеросійського з'їзду Рад від 26 жовтня (8 листопада) 1917 року, запровадженим в Українській РСР відповідно до постанови Першого Всеукраїнського з'їзду Рад, приватна власність на землю була скасована назавжди, вся земля перетворена у всенародне добро і безкоштовно передана трудящим у користування [21].

Таким чином означеним декретом було покладено початок процесу встановлення

монополії власності держави на землю, що тривав протягом 20-х-30-х років минулого сторіччя. І демонтовано її лише з ухваленням Земельного кодексу України 1992 року. Тим самим було внесено значні зміни в систему правового регулювання відносин земельної власності [22, с. 236]. Саме Земельний кодекс 1992 року припинив дію Земельного кодексу 1970 року.

Сьогодні, аналізуючи вплив норм радянського законодавства на чинне національне, ми можемо відхилити наявність прямого безпосереднього зв'язку, спираючись при цьому на давність часу та зміну реалій громадського, економічного, політичного життя країни. Проте, роблячи подібні припущення, слід згадати, що Земельний кодекс 1970 року, який діяв на момент здобуття Україною незалежності, ще містив прямі посилання на Декрет про землю 1917 року та застосовував схожу термінологію й визначення, наприклад «всенародне добро», «трудящі» та «соціалістичні форми землекористування» [12; 20].

Втім, наявність лише схожих термінів у різних нормативно-правових актах не свідчить про те, що їх положення, принципи законодавства, що вони встановлюють, також є схожими. Стверджувати таке доречно на прикладі терміна «конфіскація», який закріплювався Декретом про землю 1917 року та має місце у чинному українському законодавстві. Проте застосування цього терміна за часів його ухвалення та протягом 1970-1980-х років передбачає зовсім різні підходи, умови та правові наслідки. Отже, не йде мова про його «успадкування» від радянських нормативно-правових актів.

Але ми вважаємо, що перенесення норм із радянських кодексів до чинного законодавства з повним збереженням їх формулювання не є позитивним досвідом. Адже звичка використовувати схожі терміни частково впливає на праворозуміння якщо не фахівців у сфері права, то звичайних громадян.

П.2 ст. 1 Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 року гарантує право власності на землю. Одним із принципів земельного законодавства відповідно до ст. 5 є забезпечення рівності права власності на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад та держави. П.3 ст. 78 передбачає, що земля може перебувати у приватній, комунальній та державній власності [17].

Отже, чинний Земельний кодекс розглядає право приватної власності не зовсім в іншому світлі, ніж радянське законодавство, проте не повертає державну монополію на право власності на землю. Адже відповідно до чинного Земельного кодексу суб'єктами

права власності на земельну ділянку можуть бути громадяни та юридичні особи, територіальні громади, держава [17].

Проте, враховуючи зневіру частини населення у можливості захищати власні права в українських судах, необхідність реформування судової системи нашої країни, маємо ставитись до права приватної власності не як до остаточного здобутку. Адже право приватної власності взагалі та на землю зокрема потребує свого захисту та гарантій дотримання, звернення ж до наділених відповідною компетенцією урядових та судових органів є одним із важелів та способів такого захисту.

Побоювання щодо неможливості чи складності реалізації свого права приватної власності не повинна бути підставою для дискусії про його необхідність, а, навпаки, бути стимулом до підтримання подальшого реформування земельних відносин.

Висновки

Отже, підсумуємо. Декрет про землю від 9 листопада 1917 року розглядався як джерело для формування радянського законодавства, прикладом чого є посилання на даний Декрет у Земельному кодексі 1970 року. Незважаючи на те, що залишки радянських норм права присутні у чинному національному законодавстві, основні положення Декрету про землю 1917 року не збігаються за своєю суттю зі змістом норм чинного Земельного кодексу України. Проте радянська правова система та Декрет про землю 1917 року як її складова частина в цілому вплинули на правосвідомість українських громадян.

Вважаємо, що вивчення «радянських» аспектів праворозуміння українських громадян як учасників правовідносин є важливою та перспективною темою для наукових досліджень.

Список використаних джерел:

1. Бевз О. Розвиток законодавства про правовий режим земель історико-культурного призначення / О. Бевз // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2010. – Вип. 85 – С. 88–92.
2. Герасименко О.В. Селянський рух на Лівобережній Україні (1900– лютий 1917 рр.) у радянській історіографії / О.В. Герасименко // Сумська старовина. – 2011. – № XXXV. – С. 179–190.
3. Гетман А.П. Шляхи становлення та розвиток науки земельного права / А.П. Гетьман // Проблеми законності: републік. міжвід. наук. зб. – 2008. – Вип. 95. – С. 103–107.
4. Заріцька І.М. Особливості земельного законодавства владних режимів доби Української революції (1917 – 1921 рр.) / І.М. Заріцька // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. – 2012. – Вип. 173(3). – С. 16–20. – (Серія : Право).

5. Петлюк Ю. Земельне законодавство національних урядів України (1917 – 1920) / Ю. Петлюк // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2002. – № 1. – С. 165–166.

6. Печуляк В.П. Розвиток правового регулювання земельних відносин у сфері лісового господарства України в період з 1917 по 1991 роки / В.П. Печуляк // Юридичний вісник. – 2012. – № 1(22). – С. 27–33.

7. Попова А.О. Історичні аспекти розвитку законодавства щодо правової охорони земель від забруднення небезпечними речовинами в Україні / А.О. Попова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2014. – № 9. – С. 46–49.

8. Сташенко В.Ю. Державне управління земельними ресурсами України: історичні передумови та сучасний стан / В.Ю. Сташенко // Державне управління: теорія та практика. – 2013. – №2. – С. 171–180.

9. Хомич О.І. Історичний аспект формування права приватної власності на землю / О.І. Хомич // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – №3. – С. 218–221.

10. Чубата М.В. Українська революція 1917 – 1921 рр. в історико-правових дослідженнях: термін, сутність явища, хронологічні межі / М.В. Чубата // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2013. – № 6–3. – С. 47–49.

11. Хрестоматія з історії держави і права України: навчальний посібник для юрид. вищих навч. закладів і фак. : у 2-х т. / В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький ; за ред. В.Д. Гончаренка. – Том 2. Лютий 1917 р. – 1996 р. – К.: Ін Юре, 1997. – С. 263.

12. Декрет II Всеросійського з'їзду Рад про землю [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.hist.msu.ru/ER/etext/DEKRET/o_zemle.htm.

13. Устенко А.А. Ліквідація колишніх поміщиків України у 1920-х рр. / А.А. Устенко // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. – 2014. – Вип. 229. – С. 29–33. – (Серія : Історія).

14. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. – 1921. – № 6. – Арк. 172.

15. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. – 1923. – № 33. – Арк. 486.

16. Єлісєєва О.В. Правові засади припинення права приватної власності на земельну ділянку у випадку її конфіскації за рішенням суду / О.В. Єлісєєва // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2005. – № 63–64. – С. 44–48.

17. Земельний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.

18. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

19. Кодекс України про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.

20. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

21. Земельний кодекс УРСР від 1970 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2874%D0%B0-07>.

22. Кулинич П.Ф. Охорона землі як основного національного багатства: конституційний аспект / П.Ф. Кулинич // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 1. – С. 235–239.

В статье осуществлена попытка доказать наличие влияния положений Декрета про землю от 9 ноября 1917 года на правопонимание участников современных земельных правоотношений в Украине и процессы формирования действующего законодательства.

Ключевые слова: земельное законодательство, декрет, конфискация, принудительное отчуждение, право частной собственности, земельный участок.

In this article has been made an attempt to prove the influence of the Decree about land of November 9, 1917 year on law understanding of participants of modern land law relations in Ukraine and on the processes of forming of current legislation.

Key words: land legislation, decree, confiscation, force alienation, right of private ownership, lot land.

